

“จดหมายเหตุเมืองจันทบูร” ของมูโอต์

กัณฐิกา ศรีอุดม

เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ
จดหมายเหตุสยาม : จากกรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร-จันทบูร
22-23 ก.ค. 2553

“จดหมายเหตุเมืองจันทบุรี” ของมูโอด

กัญฐิกา ศรีอุดม*

บทคัดย่อ

เมืองจันทบุรีหรือจันทบุรีเป็นเมืองท่าชายทะเลตะวันออกที่สำคัญมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เมืองนี้มีทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าจำนวนมาก มีความสำคัญทั้งด้านยุทธศาสตร์และการค้า เห็นเด่นชัดขึ้นเมื่อมหาอำนาจตะวันตกแสวงหาผลประโยชน์ในเอเชียมากขึ้น ทั้งด้านการค้าและการเมือง

องรี มูโอดแวะสำรวจเมืองจันทบุรีบนเส้นทางไปเยือนกัมพูชา แล้วจดบันทึกสิ่งที่ได้พบเห็นทั้งในเชิงกายภาพและประชากรไว้อย่างน่าสนใจ เรื่องดังกล่าวนี้ว่าแปลกใหม่สำหรับชาวตะวันตกในเวลานั้น จึงได้รับความสนใจจากรัฐบาลฝรั่งเศสและนักสำรวจชาวตะวันตกจำนวนมาก เมื่อข้อเขียนของเขาได้รับการเผยแพร่ต่อสาธารณชนในเวลาต่อมา

บทความนี้เป็นการศึกษาบันทึกของมูโอดจากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศส เปรียบเทียบกับฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษและภาษาไทย แล้วมองหาพื้นที่สำรวจของมูโอดจากแผนที่กระดาษของกรมแผนที่ทหารกับภาพถ่ายแผนที่ดาวเทียมของ Google Earth เพราะต้องการทราบว่ามีมูโอดได้ไปเยือนบริเวณใดเห็นอะไรและมีความเห็นอย่างไรบ้าง อันเป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศที่มาเยือนเมืองจันทบุรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทนำ

เมืองจันทบุรีหรือจันทบุรีเป็นเมืองสำคัญมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นทั้งเมืองท่าบนเส้นทางการค้าสำคัญกับจีนและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่าและสินค้าของป่า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จันทบุรีมีความสำคัญยิ่งขึ้นทั้งด้านยุทธศาสตร์และการค้า เมื่อมีการสร้างป้อมปราการป้องกันการรุกรานจากญวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นแหล่งต่อเรือกับปลูกรักไทยเป็นสินค้าออก

จันทบุรีเป็นที่ยึดของฝรั่งเศสในการเผยแผ่ศาสนาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ดังนั้นเมื่ออเล็กซองดร์ อองรี มูโอด (Alexandre Henri Mouhot) เป็นนักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศส ที่เดินทางเข้ามาสำรวจดินแดนในสยามและอินโดจีน เมื่อ ๒๔๐๑-๒๔๐๔/1858-1861 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยามตั้งใจจะเดินทางไปสำรวจกัมพูชา จึงใช้จันทบุรีเป็นฐานที่มั่นในการสำรวจชายทะเลตะวันออกและจันทบุรีก่อน โดยได้รับความช่วยเหลือจากคุณพ่อรองแฟ็ง (L'abbé Ranfaing) เจ้าอาวาสวัดคาทอลิกในเมืองนี้

* อ.ค. (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาจารย์ประจำภาควิชามานุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

มุโด้บันทึกถึงสิ่งที่ได้พบเห็นและทัศนะของเขาที่มีต่อสถานที่ต่างๆ ที่ไปเยือน เขียนเป็นภาพกับแผนที่ และเก็บรวบรวมตัวอย่างทรัพยากรธรรมชาติประเภทต่างๆ เช่น ฟอสซิล เปลือกหอย แผลงสัตว์ (สัตว์ฟอสซิลและคอง) เมื่อข้อมูลการสำรวจนี้ปรากฏสู่สาธารณะ มุโด้จึงได้รับยกย่องว่าเป็นชาวตะวันตก “ผู้ค้นพบเมืองพระนครอีกครั้ง” และมีชื่อเสียงโด่งดังกับ “นครวัด” ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวกับพญา เช่นเดียวกับหลวงพระบาง-มรดกโลกของลาว ที่ซึ่งเขาได้ใช้เวลาสุดท้ายแห่งชีวิตในท่ามกลางธรรมชาติที่แสนรัก ณ ริมฝั่งน้ำคาน จนทำให้ผู้มาเยือนจากต่างชาติคึกคักไปการะหลุมศพของผู้ที่ทำให้เมืองนี้เป็นที่รู้จักในหมู่ประชาคมโลก

สยามเป็นฐานที่มั่นในการสำรวจอันมีชื่อเสียงของมุโด้ แต่คนไทยไม่กล่าวถึงเขามากเท่ากับชาวลาหรือเขมร ทั้งที่มุโด้เป็นชาวต่างประเทศคนแรกผู้กล่าวถึงการสร้าง “พระนครคีรี” และเขียนแผนที่ภาคอีสานอย่างละเอียด ทั้งนี้คงเป็นเพราะข้อเขียนของมุโด้เป็นแรงบันดาลใจให้รัฐบาลฝรั่งเศสตัดสินใจส่งคณะสำรวจเข้ามาในอินโดจีนและยึดกัมพูชาเป็นดินแดนในอารักขาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งยังครอบครองดินแดนในลาวและยึดครองจันทบุรีกับตราดไว้กว่าสิบปีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

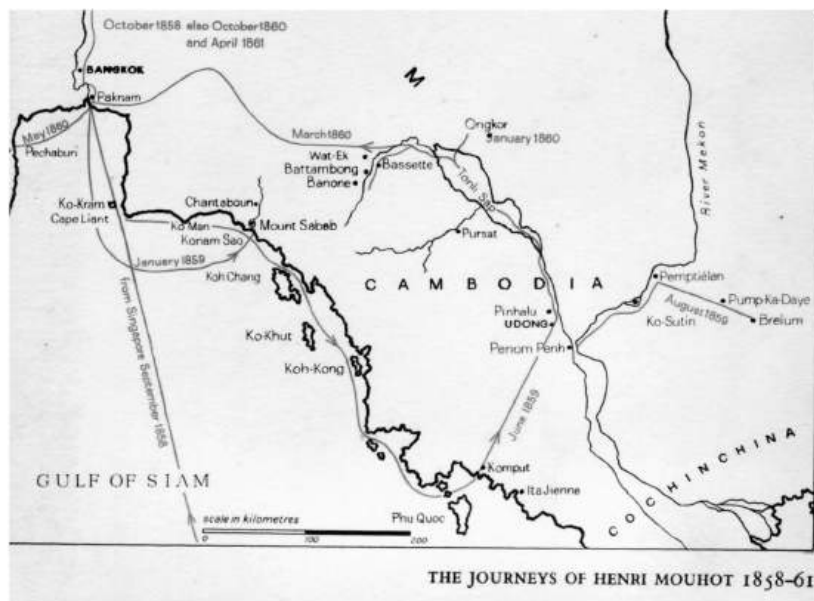
เมื่อมุโด้สำรวจชายทะเลตะวันออกและเมืองจันทบูร

การสำรวจเมืองจันทบูรเป็นส่วนหนึ่งของการเดินทางครั้งที่ ๒ ที่องรี มุโด้ตั้งใจจะไปเยือนกัมพูชา เขาออกเดินทางจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๔๐๑/1858 แต่ใช้เวลาเดินทางนานกว่าปกติเนื่องจากสภาพภูมิอากาศ จึงมาถึงตัวเมืองจันทบูรเมื่อวันที่ ๔ มกราคม ๒๔๐๑/1859 เขาได้สำรวจชายฝั่งทะเลตะวันออกของสยามและเมืองจันทบูรอยู่ราว ๖ เดือน จึงเดินทางต่อไปยังกัมพูชาและอันนัม ก่อนจะกลับถึงกรุงเทพฯ อีกครั้งเมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๐๓/1860 ดังที่เห็นได้จากแผนที่แสดงเส้นทาง การสำรวจทั้งหมดของมุโด้ (ปรากฏในหน้า ๓)

การเดินทางครั้งนี้ทำให้องรี มุโด้มีชื่อเสียงโด่งดังจากเรื่องของเมืองพระนครและปราสาทนครวัด จนทำให้นักสำรวจและนักเดินทางในรุ่นหลังยึดถือข้อเขียนของเขาเป็นคู่มือสำคัญสำหรับการไปเยือนเมืองพระนครและเป็นบรรทัดฐานพิจารณาสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏอยู่* ส่วนเรื่องเมืองจันทบูรไม่มีผู้กล่าวถึงมากนัก อาจเป็นเพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องเฉพาะของชาวไทยที่สนใจเอกสารภาษาไทยมากกว่า

* Frank Vincent, Jr. ผู้เขียน *Land of the White Elephant* เดินทางมาเยือนนครวัดเมื่อ 1872 และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้เขียนเรื่อง “ถกเขมร” ในหน้าหนังสือพิมพ์สยามรัฐ เมื่อ 1952-3 ดังกล่าวถึงสาระสำคัญของ การไปเยือนนครวัด ครงคามประเด็นต่างๆ ที่มุโด้ได้เริ่มต้นไว้ จนดูราวกับเป็นการสนทนาในประเด็นที่เขาได้เริ่มต้นไว้อย่างต่อเนื่อง

ภาษาต่างประเทศที่เข้าใจได้ยาก กว่าคนไทยส่วนใหญ่จะได้อ่านบันทึกเรื่องเมืองจันทบูรของมูโอต์ ก็เมื่อกรมศิลปากร ได้จัดให้แปลและพิมพ์เรื่องราวตอนนี้เป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘”

๑. แผนที่แสดงเส้นทางการสำรวจของมูโอต์และเวลาที่สำรวจ”

องรี มูโอต์เริ่มการสำรวจครั้งที่ ๒ พร้อมกับคนรับใช้คนใหม่ชื่อ นีว/เหนียว (Niou) ซึ่งเป็นญวนเข้ารีตที่เรียนภาษาฝรั่งเศสในโรงเรียนของบาทหลวงที่กรุงเทพฯ (เป็นคนบ้านญวนสามเสน ลูกวัดคอนเซ็ปชันของสังฆราชปิลเลอกัวซ์?) พวกเขาได้อาศัยเรือหาปลาขนาดเล็กเดินทางออกจากพระนครเมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๔๐๑/1858 เพื่อเลาะเลียบริมฝั่งอ่าวไทยไปยังเมืองจันทบูร แต่เนื่องจากสภาพอากาศที่ไม่ดีนัก จึงมาถึงแหลมสิงห์เมื่อวันที่ ๓ มกราคม ๒๔๐๑/1859”

” ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์, ๒๕๓๘, “การเดินทางสู่อินโดจีน ตอนประเทศสยาม” ใน นันทาวรรณกิจ และคนอื่นๆ, รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๓, กรุงเทพฯ: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, หน้า ๒๐๕-๓๐๐. (กล่าวถึงการเดินทางในสยามของมูโอต์ในสองครั้งแรก คือ อุทธยา สระบุรีและจันทบุรี)

” Christopher Pym, 1966. *Henri Mouhot's Diary*, Kuala Lumpur: Oxford University Press, following index page 160.

” Henri Mouhot, 1989. *Voyages dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indo-chine*, Genève: éditions Olizane, pp 81-83.

มูโอต์เข้ามาถึงเมืองจันทบุรีเมื่อวันที่ ๔ มกราคม ๒๔๐๑ เวลา ๘.๐๐ น.^๔ เมืองจันทบุรีในสมัยนั้นคงเป็นเมืองใหม่ที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีกำแพงหินป้อมคูประตูหิศและปืนใหญ่ป้องกันเมืองให้พ้นภัยคุกคามจากญวน ตั้งอยู่ที่บ้านเนินวง (ตำบลบางกะจะ)^๕ แต่มูโอต์ไม่ได้กล่าวถึงเมืองใหม่นี้ หากกล่าวถึงเมืองจันทบุรีเดิมที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำจันทบุรี ห่างจากเทือกเขาสระบาไปทางตะวันตก ๖-๗ ไมล์ มูโอต์มีจดหมายแนะนำตัวจากมิสซังที่กรุงเทพฯ จึงสันนิษฐานว่าเขาคงตรงไปยังมิสซังคาทอลิกเพื่อติดต่อเรื่องที่พังก่อน เขาได้พบกับคุณพ่อรองแฟ็ง (L'abbé Ranfaing) เข้าเฝ้าที่ประจำอยู่ที่นั่นมานานกว่า ๒๐ ปีแล้ว (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๑) ท่านได้ต้อนรับและช่วยเหลือเขาเป็นอย่างดี^๖

เนื้อหาที่มูโอต์บันทึกไว้เกี่ยวกับการสำรวจชายทะเลตะวันออกและจันทบุรี มีทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องกับเมืองจันทบุรี ดังต่อไปนี้

๑. ข้อมูลโดยสังเขปของเมืองจันทบุรี ได้แก่ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ สินค้าและการเก็บภาษีประชากร และทรัพยากรธรรมชาติ
๒. การสำรวจชายทะเลด้านตะวันออกของอ่าวไทย
๓. เรื่องของมูโอต์ที่เมืองจันทบุรี ได้แก่ ผู้คนที่มูโอต์ได้รู้จักคุ้นเคยด้วยและสถานที่ในเมืองจันทบุรีที่มูโอต์ได้ไปเยือน

ข้อมูลโดยสังเขปของเมืองจันทบุรี

เอกสารที่จัดทำเพื่อให้ข้อมูลจังหวัดจันทบุรีระบุว่าที่นี่มีลักษณะภูมิประเทศ ๓ ลักษณะ ได้แก่ ภูเขาและเนินเขา ที่ราบเชิงเขา กับที่ราบลุ่มริมน้ำและชายฝั่งทะเล^๗ มูโอต์ไปสำรวจภูเขาสระบาซึ่งเป็นเขตภูเขาสูงและเป็นแหล่งกำเนิดลำคลองหลายสายที่ไหลลงสู่มแม่น้ำจันทบุรีและแม่น้ำเวฬุ และเนื่องจากตัวเมืองจันทบุรีตั้งอยู่ตอนในใกล้กับเขาสระบา การเดินทางเข้ามายังเมืองจันทบุรีจึงทำให้มูโอต์ได้ไปสำรวจที่ราบลุ่มน้ำแม่น้ำจันทบุรีกับแม่น้ำเวฬุ รวมทั้งที่ราบชายฝั่งทะเลและป่าชายเลนบริเวณอำเภอขลุ้งกับอำเภอแหลมสิงห์ในปัจจุบันด้วย

^๔ Mouhot, 1989. *Voyages dans les royaumes de Siam*, p. 83.

^๕ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒, ๒๕๔๔. *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดจันทบุรี*, กรุงเทพฯ: กุรุสภา, หน้า ๓๖-๓๗.

^๖ Mouhot, *op.cit.*, pp. 86-87.

^๗ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ๒๕๔๔. *วัฒนธรรมฯ*, หน้า ๓.

ยามที่มูโอดีไปถึงเมืองจันทบูรนั้น ประชากรในเมืองมีไม่มากนัก มีญวนคาทอลิกมากถึง ๑ ใน ๓ ของประชากรทั้งหมด ที่เหลืออีก ๒ ใน ๓ เป็นพ่อค้าชาวจีน ชาวประมงญวนและชาวสยาม แม้จะมีประชากรไม่มาก แต่มูโอดีมีความเห็นว่าเมืองนี้มีความสำคัญเพราะมีสินค้าส่งออกหลายอย่าง ที่สำคัญคือ พริกไทยจำนวนมากจากไร่พริกไทยบริเวณเชิงเขาของชาวจีน น้ำตาลและกาแฟคุณภาพดี เลือกถั่งฉางที่ขายได้ดีในประเทศจีน รวมทั้งยาสัน ปลาแห้งกับปลาเค็ม ปลิงทะเลตากแห้งและกระดองเต่ากระที่ชาวประมงญวนหามาได้^{๘๗}

มูโอดีกล่าวถึงคุณลักษณะของประชากรในเมืองจันทบูรไว้โดยสังเขปว่าพ่อค้าชาวจีนส่วนใหญ่นิยมสูบบุหรี่และเล่นการพนัน ส่วนญวนคาทอลิกมีระเบียบวินัยมากกว่า แต่มีลักษณะตรงกันข้ามกับชาวสยาม (ที่อ่อนแอ เกียจคร้าน สะเพร่า แต่ใจดีมีเมตตาเป็นคนซื่อและไม่หยิ่งยโส) คือ เป็นคนตัวเล็กผอมบางแต่ล่ำล่องว่องไว แต่เจ้าอารมณ์ มองโลกในแง่ร้าย จึงเกลียดชังผู้อื่น ช่างอาฆาตพยาบาทและยโสโอหัง แม้ในหมู่ที่น้องท้องเดียวกันก็ยังอิจฉาริษยาตนเอง ไม่รู้จักเวทนาสการผู้ทุกข์ยากหรือประสบเคราะห์กรรม แต่ก้มหัวให้กับผู้มีอำนาจ อย่างไรก็ตาม ญวนคาทอลิกมีความผูกพันกับบาทหลวงและมิชชันนารีอย่างมากจึงมีลักษณะต่างจากชาวญวนโดยทั่วไปเพราะพวกเขาไม่ลังเลที่จะเอาตนเองปกป้องนักบวชเลย ส่วนผู้ที่ไม่ใช่ชาวคริสต์จะยึดมั่นกับการบูชารูปเคารพของบรรพชน^{๘๘}

สำหรับการจัดเก็บภาษีนั้น มูโอดีมีความเห็นว่ารัฐบาลจัดเก็บภาษีชาวเมืองค่อนข้างหนัก กล่าวคือ ชาวสยามที่สูงตั้งแต่สามศอกขึ้นไปต้องเสียภาษีปีละ ๖ บาท (๑๘ ฟรังก์) หรือหาสิ่งของจ่ายเป็นส่วยแทน ชาวญวนจ่ายเป็นไม้กฤษณา ชาวสยามจ่ายเป็นรวง สำหรับชาวจีนนั้น ส่วยเป็นครั้งมูลค่า ๔ บาททุกๆ ๔ ปี^{๘๙} ต่อมา เมื่อมูโอดีไปเข้าบ้านของเทียฮู (Thié-Hou) อาแปะชาวจีนที่ทำไร่พริกไทยอยู่ที่เชิงเขาสระบาปแล้วได้สอบถามความเป็นอยู่ของอาแปะ โดยละเอียด ก็เข้าใจว่าชาวบ้านถูกกดขี่ทั้งจากการเก็บภาษีอากรอย่างละเอียดถี่ถ้วนและจากการจ่ายดอกเบี้ยเงินกู้ในอัตราสูงร้อยละ ๒๐-๓๐ ต่อปี จึงจำต้องทำงานเพื่อหาเงินมาจ่ายดอกเบี้ยและภาษีอากรต่างๆ จนแทบจะไม่มีเงินเหลือใช้สอยส่วนตัว^{๙๐} อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาลักษณะสังคมไทยโดยทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ ๔ กล่าวได้ว่าเศรษฐกิจของคนส่วนใหญ่เป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ ไม่ใช่เศรษฐกิจเงินตราเหมือนกับประเทศตะวันตก ดังนั้น มูโอดีจึงไม่เข้าใจว่าเหตุใดอาแปะจึงรู้สึกยินดีและไม่ทำงานเมื่อมีเงินจ่ายค่าดอกเบี้ยกับภาษีอากรแล้ว^{๙๑}

^{๘๗} Mouhot, 1989. *Voyages dans les royaumes de Siam*, pp. 83-84.

^{๘๘} *Ibid*, p. 86.

^{๘๙} *Ibid*, p. 84.

^{๙๐} *Ibid*, p. 94.

^{๙๑} *Ibid*, p. 97.

เมืองจันทบุรีมีไม้กฤษณาอยู่มาก รัฐจึงเรียกเก็บส่วยกฤษณาจากชาวนวน มูโอต์อธิบายเรื่อง
ของกฤษณาว่าพวกนวนคาทอลิกรวมกันเป็นกลุ่มๆ ละ ๑๕-๒๐ คน แล้วเข้าไปในป่าเพื่อหาแก่นไม้
กฤษณาในช่วงหลังฤดูฝน ทั้งที่ป่าในเขตเมืองจันทบุรีและที่เกาะใหญ่ อย่างเกาะช้างกับเกาะกูดทาง
ตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองจันทบุรี กฤษณาเป็น ไม้เนื้ออ่อนที่มีแก่นแข็งและมีกลิ่นหอม ชาวสยามใช้
ประโยชน์จากไม้นี้ในการทำยาและใช้เป็นฟืนในงานพระเมรุหรืองานศพของผู้มีฐานะสูงศักดิ์ ชาว
นวนคาทอลิกมีความชำนาญในการหากฤษณาอย่างมาก แค่เพียงเห็นต้นไม้ เคาะลำต้นแล้วได้ยินเสียง
กลวงๆ และได้กลิ่นหอมอ่อนๆ โขยมา ก็ทราบแล้วว่าต้น ไม้นั้นมีแก่นกฤษณา^{๑๑}

สำหรับผืนป่าและสัตว์ป่าในเขตเมืองจันทบุรีนั้น แม้ว่าเมืองจันทบุรีจะมีภูเขาย่อยหลายแห่ง
แต่มูโอต์ไปเยือนเพียงเขาสระบาปที่มีทั้งป่า ถ้ำ น้ำตกและที่ราบเชิงเขาอันงดงาม (ซึ่งเป็น ไร่พริกไทย
ของชาวจีน) ทำให้มูโอต์นึกถึงเขาที่ปากเพรียว อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบสัตว์ป่าที่พบเห็นในเมือง
จันทบุรีกับที่ปากเพรียว แม้จันทบุรีจะมีเสืออยู่ชุกชุม แต่ก็มีสัตว์ป่าที่ดุร้ายน้อยกว่าที่ปากเพรียว สัตว์
ตัวอย่างที่มูโอต์หาได้ ได้แก่ ชะนี แมลง เปลือกหอย^{๑๒}

ทรัพยากรที่มีอยู่มากอีกอย่างหนึ่งในเมืองจันทบุรี คือ แร่รัตนชาติ โดยมีแหล่งพลอยอยู่ ๒ เขต
เขตหนึ่งได้แก่ เขาหัว เขาพลอยแหวน เขาสระแก้ว บ้านบางกะจะ ส่วนใหญ่เป็นพลอยสีน้ำเงิน สีเขียว
สีเหลือง พลอยสาแทรก เพทายและโกเมน ส่วนอีกเขตหนึ่งอยู่ทางตะวันออกของเขาสระบาปเป็น
พลอยสีแดงและน้ำเงิน^{๑๓} มูโอต์บอกว่าในภูเขาที่ไม่ไกลจากที่พักของเขาเป็นแหล่งรัตนชาติน้ำงาม
สันนิษฐานว่าเป็นแหล่งพลอยสีแดงและน้ำเงินทางตะวันออกของเขาสระบาป นอกจากนั้น เขายัง
กล่าวถึงรัตนชาติบนเขาแห่งอัฐมณีนีค่า ซึ่งน่าจะหมายถึงเขาพลอยแหวน ที่บาทหลวงปีลเลอกัวซ์เคย
บอกว่ามีแร่รัตนชาติมากมาย แต่ปัจจุบันหาได้ยากและหาซื้อไม่ได้แม้จะให้ราคาสูงลิบลิ่ว^{๑๔}

เมืองจันทบุรีมีผลไม้รสชาติคืออยู่มาก เช่น มะม่วง มังคุด สับปะรด แต่ที่มีรสเลิศและมีชื่อเสียง
ที่สุด ก็คือ ทุเรียน ที่มีจะมีกลิ่นเหม็นแรงมากเมื่อยังไม่สุกเคี้ยว แต่เมื่อมี โอกาสได้ลิ้มรสเนื้อที่นุ่มนวล
เหมือนครีมสีขาวหรือสีเหลืองนี้แล้ว ก็จะไม่คิดถึงกลิ่นเหม็นนั้นอีกเลย มูโอต์อธิบายลักษณะของผล
ทุเรียน โดยละเอียด และบอกด้วยว่าทุเรียนที่มีรสชาติเยี่ยมที่สุด คือ ผลที่แก่จัดจนร่วงหล่นจากต้นเอง
และควรรับประทานโดยทันทีที่ฉีกออกจากพูแล้ว ถ้ายังไม่รับประทานก็เก็บไว้ได้ไม่เกิน ๓ วัน ทุเรียน
ที่กรุงเทพฯ ราคาผลละ ๑ สตึง ซึ่งนับว่าแพงมาก หากเป็นที่จันทบุรีสามารถซื้อทุเรียน ได้ถึง ๕ ผล^{๑๕}

^{๑๑} Mouhot, 1989. *Voyages dans les rauyaumes de Siam*, p. 84-86.

^{๑๒} *Ibid.*, p. 87, 103.

^{๑๓} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ๒๕๔๔. *วัฒนธรรมฯ*, หน้า ๕๐-๕๑.

^{๑๔} Mouhot, 1989. *Op.cit.*, p. 101.

^{๑๕} *Ibid.*, p. 102-103.

เมื่อใกล้จะเข้าสู่ฤดูฝนนั้น ที่เมืองจันทบุรีมีพายุฝนที่คะนองอยู่บ่อยครั้ง ในช่วงเวลานั้นอากาศค่อนข้างจะอบอุ่นแต่มีธรรมชาติเขียวขจี ผืนนกกและแมลงพากันส่งเสียงร้องแซ่ซ้องกันระงม มูโอต์ตระหนักดีว่าช่วงนี้มีแมลง มดและปลวกชุกชุมมาก เพราะในยามที่เขานอนหลับสัตว์ตัวน้อยเหล่านี้พากันเดิน ไต่ผ่านเคราและเสื้อผ้าของเขาพร้อมกับตัวเขาเป็นทางเดิน^{๙๔}

การสำรวจชายทะเลด้านตะวันออกของอ่าวไทย

มูโอต์ได้ซื้อเรือเล็กลำหนึ่งเพื่อใช้สำรวจเกาะใหญ่น้อยในเขตทะเลตะวันออก หลังจากที่ได้สำรวจพื้นที่ในเมืองจันทบุรีราว ๒ สัปดาห์เศษแล้ว มูโอต์ได้ฝากข้าวของเครื่องใช้และของสะสมต่างๆ ไว้ที่ด่านศุลกากรตรงปากน้ำจันทบุรี แล้วเริ่มสำรวจเกาะในอ่าวไทยเป็นเวลาประมาณเดือนเศษ นับแต่เกาะนมสาวใกล้กับปากน้ำเมืองจันทบุรีไปจนถึงเกาะคราม แล้วกลับเข้ามายังเมืองจันทบุรีอีกครั้งทางแม่น้ำเวฬุที่กั้นเขตแดนระหว่างจันทบุรีกับตราด ถึงเมืองจันทบุรีในวันศุกร์ที่ ๔ มีนาคม ๒๔๐๑^{๙๕}

คณะสำรวจนี้ประกอบด้วยมูโอต์ หนิว-คนรับใช้ที่เป็นทวนคาทอลิกที่มาด้วยกันจากกรุงเทพฯ และคนเรือ (ไม่ทราบจำนวน) สันนิษฐานว่าลงเส้นทางออกจากมิสซังเมื่อประมาณวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๔๐๑/1859 เกาะแรกที่เข้าไปเยือนคือเกาะนมสาวใกล้ปากน้ำจันทบุรี ที่มีสันฐานตรงกับชื่อ เกิดจากการระเบิดของภูเขาไฟใต้ทะเลเช่นเดียวกับเกาะอื่นๆ ในเขตอ่าวไทย หินที่พบบนเกาะนี้ทำให้ทราบว่าพื้นที่บริเวณนี้มีความเก่าแก่มาก เกาะนี้มีสัตว์ป่ามากมายแต่สำรวจพื้นที่ได้ยาก ในวันที่ ๒๖ มกราคมพวกเขาไปถึงหมู่เกาะมันที่มีห้วมน้ำขึ้นอยู่มากที่สุด ๑ เกาะ จึงเรียกชื่อเหมือนกันว่า “เกาะมัน” มูโอต์กล่าวถึงเกาะแรกที่มีขนาดใหญ่ที่สุด (เกาะมันใน) และมีกลิ่นกำมะถันโชยอยู่ในอากาศ ในวันที่ ๒๘ มกราคม พวกเขาไปถึงเกาะที่ ๒ ในหมู่เกาะมัน (เกาะมันกลาง) ที่มีสูงกว่าและงดงามกว่าเกาะแรก

ต่อจากนั้น เขาได้แล่นเรือไปถึงช่องแสมสารที่มีพลับพลาและประการารสร้างในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยือนจันทบุรีเมื่อ ๒ ปีก่อน (ประมาณ ๒๓๙๙) และยามอรุณรุ่งในวันที่ ๒๙ คณะสำรวจก็เห็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่พบเห็นได้ยาก คือ ภูเขาไฟใต้น้ำระเบิดทำให้น้ำทะเลดูราวกับเดือดพล่านและมีพวยน้ำพุ่งขึ้นสู่อากาศ^{๙๖} หลังจากที่มีมูโอต์สำรวจเกาะต่างๆ

^{๙๔} Mouhot, 1989. *Voyages dans les royaumes de Siam*, pp. 94-95.

^{๙๕} *Ibid*, pp. 87-92; Henri Mouhot, 2000. *Travels in Siam, Cambodia, Laos and Annam*. Bangkok: White Lotus, p. 102; <http://www.timeanddate.com/calendar/?year=1859&country=68> retrieved on July 16, 2010.

^{๙๖} Mouhot, 1989, *Op.cit*, p. 89-90. มูโอต์ระบุสถานที่ที่เกิดปรากฏการณ์นั้นว่าอยู่ระหว่าง “l’île de l’Arec de celle des Cerfs” [เกาะหมากกับเกาะกวาง] แต่เมื่อดูรายชื่อเกาะในอ่าวไทยบริเวณนี้แล้วไม่มีเกาะชื่อดังกล่าว แม้จะมี “เกาะกวาง” จริง ก็อยู่ระหว่างปากน้ำจันทบุรีกับปากน้ำเวฬุ ที่ไกลกว่าพื้นที่สำรวจของมูโอต์ในขณะนั้น จึงสันนิษฐานจากชื่อเขียนของมูโอต์ว่าบริเวณที่เกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวน่าจะอยู่ระหว่างเกาะเสม็ดกับเกาะคราม

ไปจนถึงเกาะครามที่มีขนาดใหญ่และงดงามที่สุดในอ่าวไทยฝั่งตะวันออกแล้ว จึงเดินทางกลับไปยัง จันทบุรีทางปากน้ำพุน้ำพุที่กั้นระหว่างจันทบุรีกับตราด และมีลำคลองต่อเนื่องกับแม่น้ำจันทบุรี บริเวณนี้เป็นป่าชายเลนที่มีน้ำทะเลเข้าท่วมถึง ที่ซึ่งเขาได้เฝ้าสังเกตพฤติกรรมของลิงกับจระเข้อย่างสำราญใจ

๒. ภาพวาดลิงหยั่งจระเข้ ของ อองรี มูโอด^{๒๖}

การสำรวจของมูโอดทำให้ทราบลักษณะทางธรรมชาติของเกาะต่างๆ ในทะเลตะวันออกว่าเป็นเกาะที่เกิดขึ้นจากภูเขาไฟได้น้ำ ทรายที่มาจากปรากฏการณ์ที่คล้ายกับ “นาคเล่นน้ำ” ในทะเลว่าเป็นผลจากการที่ภูเขาไฟได้น้ำระเบิด ตลอดจนสัตว์ป่าต่างๆ ที่พบในบริเวณเหล่านั้น

เรื่องของมูโอดที่เมืองจันทบุรี

เมื่อมูโอดเดินทางมาถึงเมืองจันทบุรีตอนเช้าตรู่ของวันอังคาร^{๒๗} ที่ ๔ มกราคม ๒๔๐๑ เขาได้ไปที่โบสถ์คาทอลิกและนำจดหมายแนะนำตัวจากมิชชันนารีที่กรุงเทพฯ ไปให้คุณพ่อรองแท่งผู้เป็นเจ้าอาวาส มิสซังแห่งนี้ คือ วัดพระแม่ปฏิสนธิริมลในปัจจุบัน ที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๔ ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระและเป็นที่พักพิงของชาวคริสต์ในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยา ก่อนที่กรุงจะแตก เพราะเป็นหนทางที่จะหนีไปยังที่อื่นได้โดยง่าย ขณะที่มูโอดไปถึงจันทบุรีนั้น โบสถ์ของมิสซังเป็น

^{๒๖} Christopher Pym, 1966. **Henri Mouhot's Diary**, p.IV.

^{๒๗} <http://www.timeanddate.com/calendar/?year=1859&country=68> retrieved on July 16, 2010.

โบสถ์ไม้ที่สร้างเมื่อปี ๒๓๖๗ มีอายุใช้งานกว่า ๓๐ ปีแล้ว และคงจะมีขนาดเล็กเกินไปเมื่อเทียบกับจำนวนสัตบุรุษที่มีศรัทธาในโบสถ์^{๒๓} คุณพ่อรองแห่งจึงสร้างโบสถ์หลังใหม่โดยก่อด้วยอิฐที่ทำได้อย่างรวดเร็วและประหยัด^{๒๔}

บุญโตได้รับความกรุณาจากคุณพ่อรองแห่งให้พักอยู่ด้วยกันในมิสซังแห่งนี้ เขาได้อยู่อย่างเป็นสุขอยู่ที่มิสซังนี้ในช่วง ๑๖ วันแรก ในระหว่างนั้นเขาได้ไปสำรวจแม่น้ำจันทบุรีและลำคลองสาขา ไปล่าสัตว์บนเขาสระบาปและทำความรู้จักกับชาวจีนที่ท่าไร่พริกไทยที่เชิงเขานั้นเพื่อเตรียมหาที่พักระหว่างสำรวจภาคสนาม เมื่อบุญโตสำรวจเกาะต่างๆ ในอ่าวสยามแล้ว เขาก็แวะพักผ่อนที่มิสซังอีกเกือบ ๑๐ วัน ก่อนจะไปยังพื้นที่สำรวจแถบเขาสระบาป และก่อนที่จะเดินทางออกจากเมืองจันทบุรีไปยังมณฑลพญา บุญโตก็ได้คำแนะนำจากคุณพ่อรองแห่งเรื่องเส้นทางไปยังพระตะบองอีกด้วย^{๒๕}

ประมาณกลางเดือนมีนาคม ๒๔๐๑ เมื่อบุญโตพอจะเดินทางได้แล้ว จึงว่าจ้างเกวียนเทียมควายไปส่งบริเวณเชิงเขาสระบาป ซึ่งเขาได้ขอเช่าสถานที่ของลุงที่อยู่-พอม่ายชาวจีนที่ท่าไร่พริกไทย เพื่อเป็นที่พักระหว่างสำรวจภาคสนาม อาแปะมีลูกชาย ๒ คนและมีน้องชายที่เข้ารีตเป็นคริสต์อีก ๒ คน เหตุที่อาแปะไม่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์เพราะทำให้ต้องละทิ้งบรรพชน^{๒๖} เนื่องจากศาสนาคริสต์ห้ามการนับถือรูปเคารพอื่นนอกจากพระเป็นเจ้า

บุญโตพอใจลูกชายอาแปะชื่อไพรที่รู้จักธรรมเนียมของสัตว์และนกเป็นอย่างดี เป็นคนกล้าหาญ ไม่กลัวทั้งเสือและช้าง เพราะไพรเป็นเด็กดี เฉลียวฉลาด ขยันขันแข็ง คล่องแคล่ว กระฉับกระเฉงและไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ไพรเองก็รู้สึกผูกพันกับบุญโตมากและอยากติดตามเขาไปกัมพูชาด้วย^{๒๗} เพราะระหว่างที่บุญโตเช่าที่อาแปะอยู่นั้น ไพรและหนิวเป็นผู้ช่วยคนสำคัญในการสำรวจและจัดหาสิ่งของตัวอย่าง ดังนั้น บุญโตจึงพยายามต่อรองกับอาแปะ ขอจ้างไพรเป็นคนรับใช้ส่วนตัวโดยจ่ายค่าจ้างล่วงหน้า ๓๐ บาท เพื่อให้อาแปะไปจัดการกับหนี้สินและภายี แล้วนับแต่นั้นไพรก็มีความสุขที่ได้วิ่งเข้าป่าไปกับบุญโตตั้งแต่เช้าจนเย็น ค่าจ้างล่วงหน้าของไรมีมูลค่าเท่ากับครึ่งหนึ่งของเงินที่อาแปะหาได้ในหนึ่งปี ซึ่งนับว่าประมาณค่าไม่ได้ทีเดียวสำหรับบุญโต เนื่องจากไพรเป็นทรัพยากรบุคคลอันทรงคุณค่า เฉลียวฉลาด รู้จักภูมิประเทศแถบนั้นเป็นอย่างดีและซื่อสัตย์ต่อบุญโตมากด้วย^{๒๘}

^{๒๓} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ๒๕๔๔. *วัฒนธรรมฯ*, หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

^{๒๔} Mouhot, 1989. *Voyages dans les royaumes de Siam*, p. 87.

^{๒๕} *Ibid*, p. 87 and 108; Henri Mouhot, 2000. *Travels in Siam, Cambodia, Laos and Annam*. Bangkok: White Lotus, p. 106.

^{๒๖} Mouhot, 2000. *Ibid*, pp 105-106.

^{๒๗} Mouhot, 1989. *Op.cit*, p. 93.

^{๒๘} *Ibid*, pp. 93 and 97.

มูโอดีไม่ได้กล่าวถึงที่ตั้งไร่พริกไทยของอาแปะบริเวณเชิงเขาสระบาปไว้อย่างชัดเจน แต่กล่าวถึงบ้านคมบางอยู่หลายครั้ง^{๒๙} บ้านคมบางอยู่ทางตอนใต้ของบ้านสระบาปและอยู่ทางตอนเหนือของบ้านพลั่ว จึงสันนิษฐานว่าฐานที่มั่นในการสำรวจเมืองจันทบูรของมูโอดีอยู่ในละแวกบ้านคมบาง ณ ที่นี้ เขาได้ปลูกเรือนเก็บสิ่งของตัวอย่างและเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นของนักธรรมชาติวิทยา อาทิ สัตว์สตัฟฟ์ นกเงือก ตัวอย่างแมลงต่างๆ แอลกอฮอล์ที่ใช้ดองสัตว์ ฯลฯ ชาวบ้านจึงเข้าใจว่ามูโอดีเป็นหมอใหญ่และพากันมาหาเขารักษา เนื่องจากสารเคมีต่างๆ ที่มูโอดีใช้ในการเก็บวัตถุตัวอย่างมีคุณสมบัติในการฆ่าเชื้อจุลินทรีย์ เขาจึงช่วยรักษาได้ตามระบบของราสปาย (Raspail) เท่านั้น โดยใช้แอลกอฮอล์ โซเดียมคลอไรด์ หรือสารเคมีอื่นทำให้เกิดการปราศจากเชื้อจุลินทรีย์ แต่ว่าชาวบ้านดังนั้นก็พึงพอใจและพากันหาแมลงและเปลือกหอยที่มีคุณค่ายิ่งสำหรับพิพิธภัณฑ์ในยุโรปมาให้เขาเป็นการตอบแทน^{๓๐}

นอกจากการจัดหาสิ่งของตัวอย่างแล้ว มูโอดีได้ไปสำรวมน้ำตกและถ้ำในพื้นที่เขาสระบาปพร้อมกับหนิวและไพร่ด้วยเช่นกัน

น้ำตกที่มูโอดีไปเยือนอยู่ในเขตบ้านพลั่วที่อยู่ห่างจากบ้านคมบางราว ๑๒ ไมล์ ตอนที่มูโอดีมาสำรวจแถบนี้ครั้งแรกในเดือนมกราคมนั้น เขาก็ปรารถนาจะมาน้ำตกนั้นเช่นกัน แต่ชาวจีนที่นำทางไปน้ำตกกลับพาเดินไปผิดทางถึงหนึ่งวันเต็มๆ มูโอดีจึงยังไปไม่ถึงน้ำตก ครั้งเขาเดินมาจากคมบางโดยใช้เวลาเพียงหนึ่งชั่วโมงครึ่ง ได้ผ่านหุบเขาเขียวขจีที่งดงามราวกับอุทยาน กระแสน้ำนั้นโจนลงมาจากโขดหินแกรนิตสองด้านที่มีความสูงราว ๒๐ เมตรแล้วตกลงบนแผ่นน้ำใสราวแผ่นกระจก ทั้งไพร่และหนิวต่างคำพูดคำว่าย่อยอยู่ในน้ำใสเย็นฉ่ำนั้น การอธิบายถึงน้ำตกที่มีน้ำไม่มากนักในช่วงฤดูร้อนสอดคล้องกับลักษณะของน้ำตกพลั่วอันงดงามและมีชื่อเสียงของเมืองจันทบูร ที่มูโอดีกล่าวว่าหากได้มาเยือนในฤดูฝน คงได้เห็นภาพอันงดงามของผืนน้ำกว้างใหญ่ที่โจนลงมาจากทุกด้านของก้อนหินที่ตระหง่านสูงชันและมีรัศมีกว้างถึง ๓๐ เมตร^{๓๑}

^{๒๙} Mouhot, 1989. *Voyages dans les royaumes de Siam*, pp. 97, 98, 101, 102, 104.

^{๓๐} *Ibid.*, p. 96; “le système Raspail” เป็นวิธีการของนักธรรมชาติวิทยา/เคมี/ชีววิทยา/นักการเมืองชาวฝรั่งเศสชื่อฟร็องซัวส์-แวงซอง ราสปาย (François-Vincent Raspail, 1794-1878) ที่ถูกคุมขังเมื่อเข้าร่วมการปฏิวัติในปี 1930 แล้วรักษาผู้ต้องขังที่เจ็บป่วย โดยใช้การบูรเป็นตัวแทนเชื้อที่ทำให้เกิดการเจ็บไข้ นั้นว่าราสปายเป็นบุคคลแรกๆ ที่ใช้วิธีนี้ในการรักษาอาการเจ็บไข้ (http://en.wikipedia.org/wiki/François-Vincent_Raspail retrieved on July 4, 2010)

^{๓๑} *Ibid.*, pp. 97-98.

ส่วนถ้าที่มูโอดีไปสำรวจพร้อมกับไพรและหนิวนั้น ตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างเมืองจันทบูรกับบ้านคมบาง กล่าวกันว่าเป็นถ้ำขนาดใหญ่และลึกไปจนถึงยอดเขาสระบาปทีเดียว เมื่อถึงปากทางเข้าถ้ำต้องจุดไฟเดินเข้าไป ค้างคาวจำนวนมากตกใจที่เห็นแสงไฟจึงบินสวนออกมา ไพรเดินนำเข้าไปเพียงไม่ถึงร้อยก้าวก็เห็นงูเหลือมตัวใหญ่ชูหัวและอ้าปากกว้างรออยู่ห่างไปเพียง ๑๕ ก้าว จึงร้องอะอะให้ระวังงูและรีบถอย มูโอดีผู้ถือปืนระวังอยู่แล้ว จึงเหินขวานไปทันทีสองนัดซ้อน แล้วรอดูว่าจะงูตัวนั้นจะเลื้อยออกมาหรือไม่ เมื่อไม่มีหัวเวอะไร ไพรจึงจุดไฟเดินเข้าไปในถ้ำอีกครั้ง พบว่ากระสุนนั้นแม่นยำจับวาง จึงเอาเชือกผูกขาถูกลากออกมาด้วย เมื่อผ่านปรากฏการณ์เฉียดตายเช่นนี้ คณะสำรวจจึงตัดสินใจไม่เดินทางเข้าไปในถ้ำอีก^{๓๒}

นอกจากการไปเยือนสถานที่ต่างๆ แล้ว มูโอดีได้ร่วมสังเกตการณ์พิธีกรรมทางศาสนาของชาวจีนและชาวสยามด้วย

มูโอดีอธิบายถึงพิธีกรรมของชาวจีนว่าเป็นพิธีกรรมเนื่องในเทศกาลตรุษจีนที่จัดงานฉลองรวม ๓ วัน เริ่มจากการระบุว่ เมื่อวานนี้^{๓๓} (แต่ไม่ทราบว่าเป็นวัน ไหน) ไพรกับหนิวไปที่ตัวเมืองจันทบูรเพื่อซื้อหาเสบียง ไพรใช้เงินครึ่งเฟื้องซื้อขนมจันอับมาฝากพ่อซึ่งทำให้อาแปะดีใจมาก อาแปะทำความสะอาดแท่นบูชาและภาพที่ถือว่าเป็นภาพพ่อของอาแปะ จัดน้ำชาและขนมจันอับขึ้นเซ่นไหว้ แล้วจุดธูปบอกกล่าวให้บรรพชนมารับเครื่องเซ่นไหว้ ดูแล้วน่าจะเป็นวันขึ้นปีใหม่ของจีนตามคำอธิบาย^{๓๔} อย่างไรก็ตาม ปฏิทินปี 1859 ระบุว่าเทศกาลตรุษจีนในปี ๒๔๐๑ ตรงกับวันที่ ๓-๔-๕ กุมภาพันธ์^{๓๕} ซึ่งเป็นช่วงที่มูโอดียังสำรวจเกาะต่างๆ ในเขตอ่าวไทยอยู่ ทำให้เกิดข้อสงสัยว่าเหตุการณ์นี้ตรงกับเทศกาลเซ่งเม้งในเดือนเมษายนหรือไม่ เพราะกล่าวถึงการใช้น้ำชาและขนมจันอับเพื่อเซ่นไหว้บรรพชนด้วยเช่นกัน

ส่วนพิธีกรรมของชาวสยามที่มูโอดีไปสังเกตการณ์นั้นเป็นงานเมรุของพระสงฆ์สมณศักดิ์สูงที่มรณภาพไปเมื่อปีก่อน จัดขึ้นตามธรรมเนียมของสยาม คือมีการประดับตกแต่ง การเลี้ยงฉลองและการแสดงมหรสพรวม ๓ วัน ที่ดูราวกับจะไม่เกี่ยวข้องกับงานศพที่น่าจะโศกเศร้าเลย มูโอดีไม่ได้ระบุชื่อวัดเพราะอาจไม่ทราบ บอกรายละเอียดเพียงว่าอยู่บนเขาห่างไปราว ๓ กิโลเมตรเศษ อย่างไรก็ตามสิ่งที่มูโอดีไม่ได้คาดคิดขณะที่ไปเฝ้าสังเกตเรื่องการ “กินข้าว” อย่างใกล้ชิด ก็คือ ขณะที่เขาอยู่ในวัดพร้อมกับไพรและหนิวนั้น ตัวเขาเองกลับเป็นเสมือน “วัดอุทิศ” ที่ชาวบ้านพากันสนใจด้วยเช่นกัน เพราะเมื่อได้ยินเสียงร้องเรียกข้า้ว กันว่า “ฝรั่ง มาดูฝรั่งกันเถอะ” บรรดาชาวบ้านทั้งสยามและจีนต่าง

^{๓๒} Ibid, pp. 104-105.

^{๓๓} Ibid, p.95.

^{๓๔} Ibid, p.96.

^{๓๕} <http://www.timeanddate.com/calendar/?year=1859&country=68> retrieved on July 16, 2010.

พากันละงานข้าวมามุงดู “ฝรั่ง” ไม่ว่าจะเดินหนีไปทางไหนก็มีฝูงชนมาล้อมล้อมมละมละมดูเอาข้าวของต่างๆ มาให้ ที่น่าขันที่สุดก็คือ จำนวนคนที่อัดกันเข้ามาดู “ฝรั่ง” นั้น มากจนทำให้กำแพงโบสถ์ล้ม แล้วทั้งพระคุณเจ้ากับชาวบ้านต่างก็ล้มทับกัน เปิดโอกาสให้ “ฝรั่ง” หนีกลับออกมาได้^{๑๖}

สังท้ายเรื่องข้อสังเกตเกี่ยวกับ “จดหมายเหตุเมืองจันทบูร” ของมูโด้

การทำความเข้าใจกับบันทึกของมูโด้ควรอ่านเอกสารภาษาฝรั่งเศสและอังกฤษควบคู่กันจึงได้เนื้อความครบถ้วนพอจะกล่าวถึงวันที่ต่างๆ ได้บ้าง แม้ว่าฉบับภาษาฝรั่งเศสจะอธิบายเนื้อหาบางส่วนมากกว่าฉบับภาษาอังกฤษ แต่ฉบับภาษาอังกฤษระบุวันที่ได้ชัดเจนกว่า เช่น วันที่เดินทางกลับไปเมืองจันทบูร ฉบับฝรั่งเศสบอกเพียงเรื่องถึงแห่งจะเซ้ แล้วข้ามไปถึงตอนที่ไปพักอยู่ที่เชิงเขาสรบาปเลข^{๑๗} ขณะที่ฉบับภาษาอังกฤษบอกว่า “On the 4th I returned to Chantaboun from my excursions in the gulf”^{๑๘} สำหรับฉบับแปลภาษาไทยนั้น แม้จะอ่านได้ง่ายที่สุดและให้คำอธิบายที่เชื่อมโยงกับสถานที่บางแห่งในปัจจุบันได้ แต่บางครั้งก็แปลข้ามและพลาดไปบ้าง เช่นวันที่มูโด้กลับมาถึงค่าน้ำปากน้ำจันทบุรี ฉบับภาษาไทยระบุว่าเป็นวันที่ ๔ เมษายน^{๑๙} ทั้งที่ไม่มีการระบุอย่างแน่ชัดในต้นฉบับพิมพ์ภาษาฝรั่งเศสและอังกฤษ

เหตุที่คนไทยไม่สนใจผลงานของมูโด้เรื่องเมืองจันทบูรนั้น นอกจากจะเป็นความไม่พอใจที่กองทหารฝรั่งเศสรุกรานดินแดนไทยแล้วในรัชกาลที่ ๕ แล้ว เนื้อหาในบันทึกจดหมายเหตุของมูโด้ที่สำคัญและมีคุณค่ายิ่งสำหรับนักสำรวจชาวต่างประเทศกลับไม่ใคร่สำคัญนักในทัศนะของชาวไทย เพราะมูโด้ไม่ได้บันทึกถึงเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน กล่าวได้ว่าคุณค่าของจดหมายเหตุนี้ คือ ทัศนะของนักสำรวจชาวต่างประเทศที่มีต่อเมืองจันทบูรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทำให้คนไทยในปัจจุบันได้รู้จักบ้านเมืองของคนในครั้งกระนั้น ได้ดีขึ้น

^{๑๖} Mouhot, 1989. *Voyages dans les royaumes de Siam*, pp. 106-107.

^{๑๗} *Ibid*, pp. 90-94.

^{๑๘} Mouhot, 2000. *Travels in Siam*, p.102.

^{๑๙} สุกสรณ์ ธาราคัด, ๒๕๓๘. *รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๓*, หน้า ๒๘๒.